

FORMACIÓ DE LA CONSCIÈNCIA MORAL

Octavi FULLAT

Aquest títol és escandalós perquè, d'entrada, *formació* —manipulació— i *consciència* —autonomia— són conceptes, i potser àdhuc realitats, antagòniques. Si admetem, però, que l'ésser humà és vertebralment antagònic —només li naixerà la consciència si prèviament l'han manipulat—, aleshores la contradicció, sense deixar d'ésser una espina, esdevé com a mínim interessant.

De totes maneres cal entrar en el tema amb una actitud d'autospita. El terreny està minat ontològicament i epistemològicament.

Començo advertint que amb el significat «consciència» no entenc solament els *fenòmens de consciència*, sinó també la consciència com a metafenomen, com a *noumen*. Per què? Perquè si la *consciència* no és res més que *aparició de consciència* —però no és consciència— la seva formació pertany exclusivament a l'esfera de la «*tékhnè*», i el «behaviourism» skinnerià té aleshores la darrera paraula en la tasca de formar les consciències morals. La consciència formada d'aquesta fàisó seria fatalment el resultat de la «*poíesis*» del suposat educador.

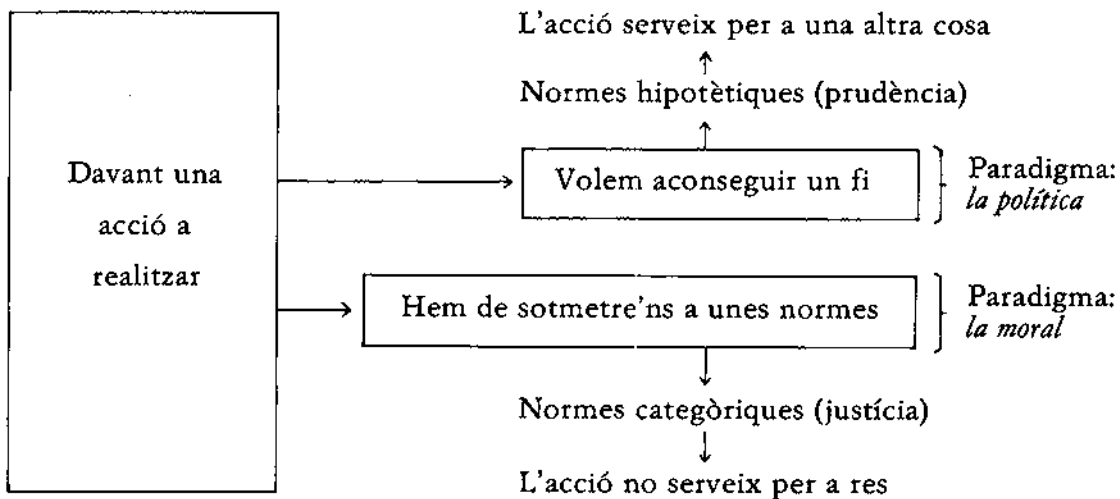
Com que aquest darrer supòsit em produeix fàstic, postulo, per tal de poder pensar en aquesta qüestió, que la *consciència* és també quelcom de subjectiu —inobjectiva-

ble—, quelcom de metaempíric, que no pot ésser mai totalment narrat pel discurs, ni pel científic ni pel metafísic, bé que aquest darrer s'hi apropi més, ni que sigui de forma poètica.

Abordaré el tema en tres aproximacions successives.

El cor de la moral

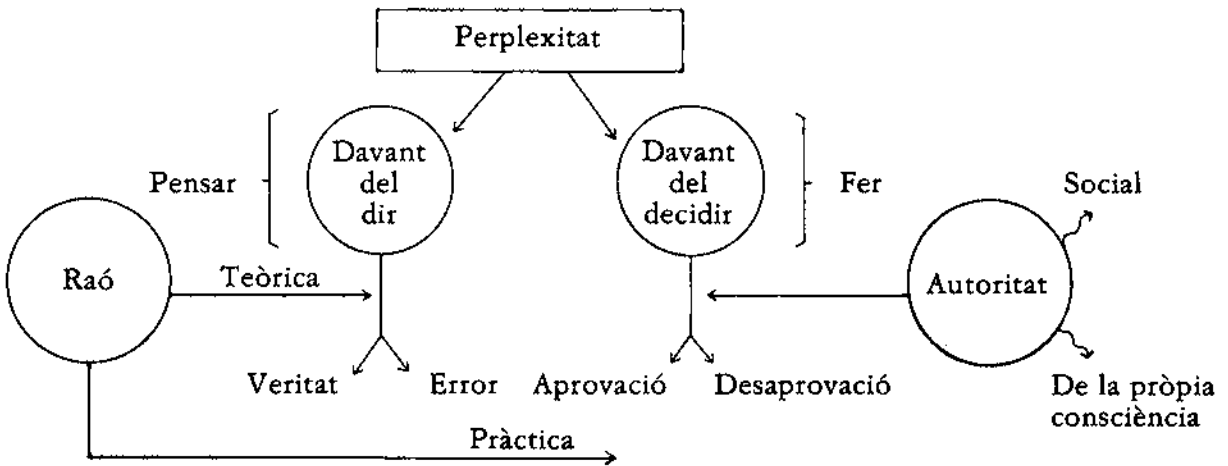
Els homes pensem i actuem. Col·loquem-nos davant l'acció a realitzar. Què passa? És fàcil descobrir dues situacions contraposades. A voltes hem de fer una acció perquè hem decidit d'aconseguir un fi. Si jugo a escacs, m'he proposat de guanyar; davant meu fa aparició tot seguit un conjunt de normes indispensables per a vèncer el contrincant. Són *normes hipotètiques*: si vull batre el competidor en el joc d'escacs. La *prudència* és la virtut més indicada en situacions semblants. Aquí es pot perdre. Es perd quan hom no assoleix el fi que s'ha proposat. La política és potser el camp paradigmàtic d'aquesta mena d'accions. Maquiavel n'ensenya la normativa. El Príncep caldrà que actui amb absoluta prudència. Les accions suara considerades són *utilitàries*; serveixen per a una *altra cosa*.

Però, vet aquí que a vegades l'acció a fer està sotmesa a unes regles categòriques. Tot jugant a escacs em descobreixo forçat a respectar unes lleis que no em permeten fer trampa —canviar, per exemple, una peça de lloc quan el contrincant està distret. Tant si desitjo guanyar com si tant me fa de perdre, no em queda altre remei que sotmetre'm a desplaçaments concrets de fitxes. En aquesta dimensió, mai no es guanya o es perd. O ets «just» o ets «injust». Res més. La virtut de la *justícia* presideix aquesta mena d'accions. La moral s'instal·la en aquest camp d'operacions. Si abans les accions servien per a una altra cosa, ara restem astorats davant un comportament que no serveix per a res. La moral es refereix a l'acció inútil; la política, a l'acció utilitària. En moral la conducta val per ella mateixa; en política és bona per a una altra realitat, però mai en si mateixa.

La perplexitat enfront del judici a emetre és cosa que resol la *raó* a base de la bipolaritat

«veritat-falsedat». Tant la raó teòrica com la raó pràctica operen d'aquesta faïso, bé que la segona no juga mai net del tot. Sempre fa trampa. És el seu destí. Quan la perplexitat neix davant de: «quina acció realitzar», ja no és la raó, ni tan sols la pràctica, la que decideix de bell antuvi. Qui dicta l'acció és l'*autoritat*, i no, per cert, valent-se del binomi «veritat-error», sinó limitant-se a la bipolaritat elemental «aprovació-desaprovació». Només després d'aprovar o de desaprovar, l'autoritat es val de la raó pràctica a fi de justificar la seva decisió. Es perfilen dues menes d'autoritats: les unes són socials —família, escola, milícia, govern, parlament, partit polític, església, tribunal de justícia, prestigi social...—; l'altra classe d'autoritats és molt diferent: és l'autoritat de la pròpia consciència. Únicament en aquesta segona categoria d'autoritat té sentit parlar d'accions morals. L'especificitat de la moral troba la seva distinció en l'autoritat de la consciència de cada u. La resta són coses afegides, incloses les raons de la raó pràctica.

Tant el discurs sobre la llibertat com el discurs entorn dels valors són discursos posteriors al *factum* moral i, conseqüentment, no l'especifiquen. A l'inici de l'acte moral hi senyoreja l'autoritat de la pròpia conscièn-

cia. La resta són consideracions més o menys clarificadoras. És clar que hem de suposar aquesta consciència com a lliure i, per tant, estirada en el temps i neguitosa sobretot pel temps que encara ha d'arribar.

La consciència, d'entrada, actua i després es parla de valors. L'axiologia ve darrera de la consciència; però, de totes maneres, fa aparició. No queda altre remei que analitzar-la. Hi ha pensadors, com ara Plató, que parlen de valors absoluts. Aquests pensadors expliquen molt bé l'obligatorietat de sotmetre's a allò que és valuós, però mai no acaben de deixar prou clar el contingut dels valors. D'altres, en canvi, com Marx, només admeten valors històrics. Aquests expliquen molt bé els continguts dels valors, però no saben com fer-s'ho per demostrar-ne l'obligatorietat. Veig molt difícil de saltar coherentment d'un pla a l'altre; de manera que sempre quedaran desfonamentats o els continguts o l'obligatorietat de la moral.

El sentit moral només sorgeix quan s'ha encetat la vida intersubjectiva, dins el procés evolutiu, car només aquesta mena de vida desvetlla la consciència i li possibilita el compromís. Quan l'home cerca exclusivament la joia individual, la moral resta exclosa. En canvi, quan l'home es deleix per la felicitat col·lectiva, queda obert a la moral.

Si el *dir* exhaureix l'*ésser*, la moral no és possible. Si l'*ésser* resta sempre, d'alguna forma, més enllà del *dir*, la moral té sentit. Mai, però, el *dir* no escatirà si l'*ésser* queda dit totalment o no. Com saber-ho?; decidim-ho, doncs. Hi ha moral perquè hem decidit que n'hi hagi.

Un parell de llibres recents inviten intel·ligentment a reflexionar de nou tocant a moral. L'un és de Jankélévitch, *Le paradoxe de la morale*; de l'altre n'és autor Glucksmann i es titula *Cynisme et Passion*. El primer és de l'Editorial du Seuil; el segon de l'Editorial Grasset.

Valors, deure, penediment

La consciència moral s'explicita en els «judicis de valor», en el «sentiment del deure» o de l'obligació, i en el fet de «penedir-se». Difícilment aquestes tres explicitacions resulten intel·ligibles si en l'home no hi ha quelcom d'irreductible. Cal optar entre el materialisme i la moral.

La consciència moral és consciència del conflicte. Grècia ja contraposà la *raó* a la

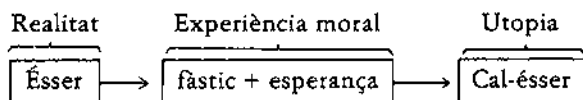
passió i el *bé* al plaer. Kant oposà *societat* i *individu, deure* i *desig*. Conflictivitat. Grècia i Kant suprimien, en el límit, els segons elements del contrapunt; és a dir, anhelaven un home que no necessités la moral. Però aquest home ha estat sempre quelcom metahistòric.

Sense valors no hi ha moral. Àdhuc si els valors són exclusivament històrics resulten indispensables. E. WEIL, a *Philosophie politique* (p. 38, Ed. Vrin, 1956), escriu: «Le contenu du droit naturel dépend des convictions, des mœurs, des traditions de la communauté. Le droit naturel ne perd pas pour cela sa dignité ni sa validité». El que no es pot fer és prescindir de tota axiologia. El *Fondement pour une morale*, de GORZ (Ed. Galilée, 1977), té punts lluminosos sobre la qüestió, com ara aquest: «En vertu de quoi l'esclave révolté vaut-il mieux que l'esclave soumis..., le rebelle que l'inquisiteur?»; només en virtut d'uns valors. A *Citadelle* (p. 550, Ed. La Pléiade) Saint Exupéry apunta també a valoracions objectives quan escriu: «Il est certes mauvais que l'homme écrase le troupeau. Mais il est plus mauvais que le troupeau écrase l'homme».

No n'hi ha prou amb els valors. Aquests, a més, cal que obliguin. *Deure*. Poèticament ho desamaga el mateix Saint-Exupéry: «La liberté permettra à l'homme de s'épanouir; l'autre..., la contrainte, le bâtera grand» (p. 567) I per què? Senzillament, ens dirà, perquè «la liberté qui refuse la contrainte, c'est la liberté de n'être point» (p. 724).

La confrontació «llibertat-deure» permet l'experiència moral més forta, que és, ni més ni menys, el pecat, la transgressió. La *falta* és l'experiència major dins la moral. El pecat revela la llibertat, proclama el deure befat. Si tinc deures, és senyal que tinc poders. Si havia d'haver actuat d'una altra manera —no pecant—, senyal que podia pecar. El pecat és el testimoni privilegiat de la consciència moral. Quan Adam menjà el fruit prohibit féu l'experiència de la moral. La llibertat és la capacitat de poder obrar segons la representació d'una llei i de poder burlar l'obligatorietat de l'esmentada llei. Kant deia que el mal deixaria de ser-ho si no fos una manera d'ésser de la llibertat que prové de la llibertat mateixa.

La moral viscuda deixa de ser una *adquisició* i esdevé una *conquesta* constant. La vida moral és una vida orientada, és un encaminar-se. El temps la possibilita i àdhuc la funda. El sentit orientador de l'existència moral no és *quelcom* d'acabat, sinó a refer constantment fins al dia de l'acompliment. Utopia?, potser sí; però sense utopia la moral no és possible. Perquè els fets pretèrits i actuals ens fan *fàstic*, *esperem* un esdeveniment lluminós que ens ompli. Sense *fàstic* i despullats d'esperança, la vida moral no és possible.

Saint-Exupéry ho proclama bellament en el llibre ja citat, *Citadelle* (p. 644): «Ce qu'importe, c'est d'aller vers et nous d'être arrivé jamais l'on n'arrive nulle part sauf dans la mort».

La metòdica

Les consideracions anteriors em permeten d'anunciar uns principis orientadors de la metodologia que desvetllarà la consciència moral. Seran conseqüències derivades de les hipòtesis formulades anteriorment, en l'estil d'una reflexió. Aquests principis valdran, doncs, en la mesura en què valguin les susdites consideracions prèvies. Aquesta debilitat, però, no és exclusiva del meu discurs sobre la moral; qualsevol altre discurs pateix de la mateixa anèmia. Després, i per acabar, em referiré obertament a aspectes metodològics.

Enumero els principis de manera concisa:

1. Cal optar per la irreductibilitat de l'ésser humà a matèria. Formació, doncs, per una «Weltanschauung» dualista. Dins dels monismes —ni materialistes ni espiritualistes— la moral no hi té cabuda.

2. Fer descobrir el valor elevat de les accions inútils, gratuïtes, que no serveixen per

a obtenir altres coses, sinó que valen per elles mateixes.

3. Desvetllar la consciència de l'incondicional. La Justícia constitueix un punt de referència absolut. Una dosi de platonisme, en moral, no va gens malament.

4. Fer notar que la consciència de cada u, abans que no pas la raó, és l'autoritat definidora del fet moral.

5. Ajudar, en el temps degut, a fer que l'educand aprengui a dubtar metodològicament de totes les autoritats socials. Altrament, la moral es mor en mans de la psicologia i de la sociologia.

6. L'experimentació de la *convivència*, com a relació humana essencial, obre al món dels valors ètics.

7. Tant el conflicte com la perplexitat fortament viscuts davant l'acció a fer, forcen l'aparició de la consciència moral. L'autoritat anihila aquesta consciència.

8. Convé estimular la recerca constant de valors ètics. D'esquena a aquests valors, no hi ha manera de formar la consciència. Mancarien punts d'orientació.

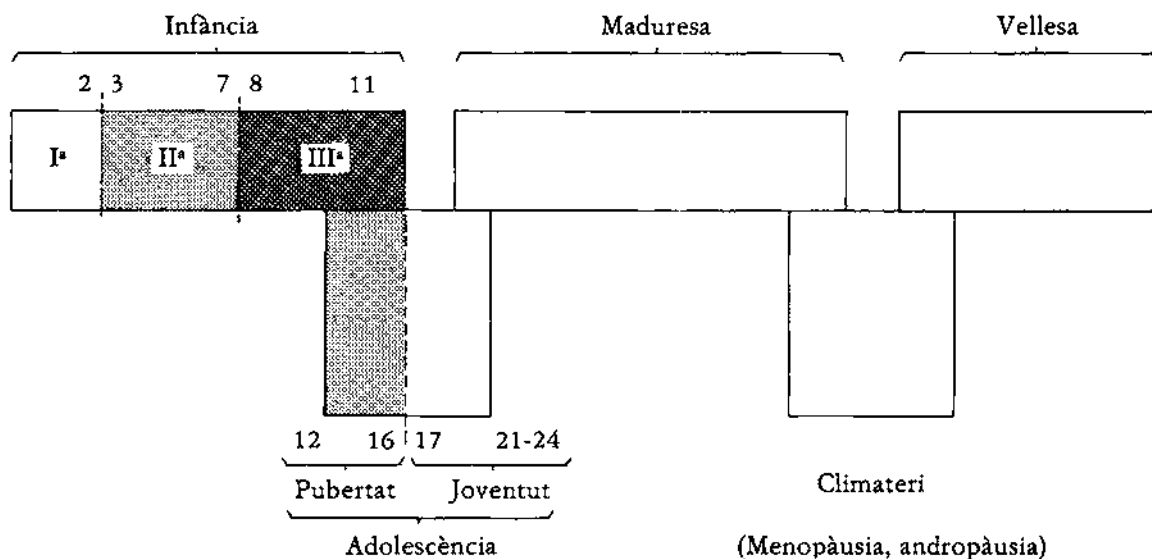
9. El *deure conscient* (i no fruit de reflexos condicionats o bé de superacions del triangle edipí) resulta indispensable en aquest afer.

10. L'experiència clarivident del pecat constitueix un fet molt valuós quant a la formació de la consciència moral. No es tracta de «fer pecar», sinó d'aprofitar l'experiència lúcida del pecat.

11. La consciència moral és una conquesta sempre inacabada. Els qui parlen d'una consciència moral ja formada confonen la moral amb la psicologia.

La «moral de la responsabilitat», la de Creó —l'*Antígona* de Sòfocles—, moral realista, oportunista, objectiva fins i tot, no és moral: és política. En canvi, la «moral de la convivència», la d'*Antígona*, que recolza en la sinceritat, que és quasi narcisista i subjectiva, és moral vera, irreductible a d'altres experiències properes. L'educació moral no és una educació per a la utilitat ni per al plaer, sinó per a la Justícia, la incondicionalitat.

Passo ara en consideracions pràctiques. Per encetar la qüestió, proposo un quadre de les etapes psico-fisiològiques de l'home.

En la formació de la consciència moral crec que hi ha tres períodes particularment sensibles: la segona i la tercera infància i la pubertat.

Entre els tres i els set anys es viu el complex d'Edip, el qual es resol produint el sorgiment del «Super-jo». És el moment en què es van interioritzant les normes socials, entre les quals s'inclouen normes ètiques. Convé esmerçar-se en la superació de l'Edip sense *culpabilitzar* els infants. Aquesta culpa seria exclusivament psíquica, no pas moral. L'acte moral no el considero pas possible abans dels 15 o 16 anys. Amb anterioritat és qüestió només de preparar-ne adequadament el camí.

Entre els 8 i els 11 anys es va consolidant el «Super-jo» que, en bona part, s'omple de manaments socials de fort contingut moral. Cal, enriquir el coneixement amb normes de conducta, però parant molt d'esment a no angoixar els educands. Una cosa és informar-los del Bé i del Mal, i una altra de molt diferent és acusar-los tot projectant damunt d'ells les nostres pors i opressions.

Entre els 12 i els 16 anys esclata el desig d'autonomia; hi ha rebel·lió. Els valors morals interioritzats poden causar problemes efectius molt forts i sempre se sotmetran, més o menys, a qüestionament. Cal ajudar a repensar-los.

Alguns psicòlegs han fet una lectura psicològica del que anomenen nivells morals.

Malgrat que encara no pot haver-hi vida moral, es produeixen mecanismes que influiran en una possible vida moral posterior, que mai no començarà abans dels 15 anys. Les etapes de què parlen certs psicòlegs són aquestes:

I Nivell moral (7-10 anys)

- por del càstig;
- identificació amb el pare;
- manca referència a valors (al Bé);
- és bo allò que satisfà.

II Nivell moral (10-13 anys)

- se cerca la lloança i s'eviten les censures;
- es respecten models concrets d'autoritat que fan complir el deure.

III Nivell moral (13-16 anys)

- fa aparició la moralitat de contracte (per exemple, és bo allò acceptat democràticament);
- sorgeixen principis individuals de consciència que admeten la universalitat de les regles, recolzades en certa racionalitat.

Aquests tres nivells no són encara morals, són nivells psíquics d'autoregulació de la conducta. Són dades, tanmateix, molt precioses, que permetran a l'educador de la consciència moral preparar intel·ligentment l'arribada de la moralitat, la qual s'inspirarà en els onze principis anteriorment anotats.